

Mielen, sielun ja kielen vallankumous? Neuvostosubjektius ja sen tutkimus

Jochen Hellbeck: *Revolution on My Mind. Writing a Diary under Stalin.* Cambridge & London: Harvard University Press, 2006.

Igal Halpin: *Terror in My Soul. Communist Autobiographies on Trial.* Cambridge & London: Harvard University Press, 2003.

Miltä tuntui elää 1930-luvun Neuvostoliitossa? Hallitsiko ihmisten ajatuksia ja motivoiko heidän toimiaan sosialistisen kilvoittelun ihanne vai pelko siitä koska tulee oma vuoro joutua pidätyksi? Miten historian tutkimus antaa oikean kuvan Stalinin ajan Neuvostoliitosta: kuvaamalla terrorin laajuutta järjestelmän tasolla, vaiko yksittäisten ihmisten strategioita tehdä elämästään merkityksellistä?

Neuvostoliiton tutkimusta on tähän asti hallinnut kaksi koulukuntaa. Totalitaristinen on selittänyt järjestelmän tuhonneen kaiken vapaan yhteisöllisyyden ja erottanut yksilöt erillisiksi atomeiksi, jotka valtio pakotti joko alistumaan viralliselle ideologialle tai kätkemään todellisen minänsä. Revisionistit taas ovat painottaneet intressiryhmien merkitystä identiteetille myös Neuvostoliitossa; neuvostojärjestelmä perustui heidän mukaansa hyötyjärhmien kannatukselle.

Viime vuosina nämä Neuvostoliiton historian tutkimuksen vanhat koulukunnat ovat saaneet uuden haastajan – neuvostosubjektisuuden (*Soviet Subjectivity*) tutkimuksen. Uusi tutkijasukupolvi on ottanut tutkimuksen lähtökohdaksi yksilön kokemuksen ja kysyy, millaisessa prosessissa

yksilöt omaksuivat neuvostojärjestelmän ja synnyttikö se jokin erityisen neuvostoliittolaisen minuuden muodon? Paitsi neuvostojärjestelmän tarkastelu yksilön kokemuksen kautta, näitä stalinismin tutkijoita yhdistää Michel Foucault oppi-isänä ja tulkinnallinen ote tekstiaineistoihin. Kiinnostus teoriaa kohtaan ja lähteiden vapaampi tulkitseminen on saanut jotkut historioitsijat suhtautumaan tulokkaaseen kriittisesti. Sen sijaan erilaisten ”egodokumenttien” sekä varhaisen neuvostoproosan parissa työskentelevät kirjallisuudentutkijat ovat olleet kiinnostuneita yhteistyöstä.

Neuvostosubjektisuuden tutkimus korostaa Neuvostoliittoa ennemmin ihmisluonnon muokkaamiseen tähdänneenä projektina, kuin taloudellisena tai poliittisena. Sen tutkijat peräänkuuluttavat kielen ottamista vakavasti, erilaisten tekstien hienosyistä analyysejä, keskittymistä ”siihen mitä on riveillä eikä niiden välissä.” Näkökulma on yksilössä, joko sen omassa itsensä muokkaamisen projektissa taikka yhteiskunnan käytännöissä joilla siihen kannustetaan tai pakotetaan. Stalinismi ei ollutkaan massojen yhteiskunta, vaan nojasi yksilöihin, oli niistä kiinnostunut ja valvoi niitä.

Jochen Hellbeck lähestyy 1930-luvun Neuvostoliittoa päiväkirjojen kautta, joita hän on käynyt läpi valtavan määrän – sekä julkaistuja että julkaisemattomia, niin tunnettujen kuin tuntemattomien ihmisten kirjoittamia. Jo artikkeleina keskustelua herättänyt tutkimus on nyt ilmestynyt kokonaisuudessaan

monografiana *Revolution on My Mind. Writing a Diary under Stalin*. Neuvostoliiton alkuvuosina omaelämäkerrallinen kirjoittaminen koki räjähdysmäisen kasvun. Itsen muokkaaminen on modernin ajan ja vallankumouksellisten liikkeiden yhteinen tavoite, jonka bolševikit onnistuivat Venäjällä kanavoimaan omaksi edukseen. Luku- ja kirjoitustaidon leviämisen myötä päiväkirjureiden piiri laajeni älymystöstä yhä useampiin tavallisiin ihmisiin.

Päiväkirjat olivat keino kirjoittaa itsensä osaksi uutta poliittista ja sosiaalista järjestelmää, tehdä itsestä historian subjekti. Päiväkirjat olivat myös työkalu itsen muokkaamisessa, niiden avulla omaa toimintaa saattoi tarkastella ja arvioida kriittisesti. Sosialistinen subjekti halusi kohottaa itsensä mitättömien ja nurkkakuntaisten yksityisten huoliensa yläpuolelle, toimia ja siten tulla osaksi historiallista prosessia. Itse piti nähdä osana laajempaa kokonaisuutta. Hellbeck painottaa että tämä ei ollut ulkoa tullut pakko, vaan tavoite jota kohti neuvostosubjektit omasta halustaan pyrkivät. Mallina oli usein 1800-luvun älymystön ihanne rationaalista itseään kasvattavasta ihmisestä.

Hellbeckin mukaan on ongelmallista soveltaa Neuvostoliittoon liberaalia subjektikäsitystä, johon kuuluu positiivisen arvon antaminen autonomiselle yksityiselle elämänpiirille julkisen vastaparina. Hänen mukaansa yksityiselämä ei Stalinin aikana suinkaan piiloutunut erilliseksi alueeksi, vaan päinvastoin se valjastettiin uuden ihmisen luomistyöhön. 1930-luku on totuttu näkemään aikakautena, joka alistui yksilön kollektiiville, usein tuhoisin seurauksin. Hellbeck näkee sen sijaan minuuden pohdinnan olevan kommunismin ydintä.

Eräänlainen ”individualismi” saavutti keskeisen paikan stalinismissä kun itsetutkiskelusta tehtiin yksi uuden neuvostoihmisen keskeisistä hyveistä.

Toisin kun on totuttu ajattelemaan, Stalinin vainojen vuosinaakaan päiväkirjojen kirjoittamista ei välttämättä lopetettu pelättäessä, että päiväkirjaa käytettäisiin todisteena sen kirjoittajan neuvostovastaisuudesta. Päinvastoin, päiväkirjojen suosio vain kasvoi. Stalinismin vaatimus puhdasoppisuudesta tuki päiväkirjan kirjoittamista: päiväkirja oli keino tarkastella kriittisesti itseä, ajatellaan ja tekojaan, punnita omaa kelvollisuuttaan. Stalinismi oli pohjimmiltaan voluntaristinen järjestelmä: oleellista oli ihmisen oma tahto ja yksilöt olivat itse vastuussa toistaan. Päiväkirjoihin laadittiin ohjelmia itsen kehittämiseksi ja raportoitin menestymisen ja takapakit. Päiväkirjan sivuilla itseä jopa kuulusteltiin. Päiväkirja oli tärkeä sosialistisen kamppailun väline.

Paradoksaalisesti siis päiväkirja, henkilökohtaisuuden ja salatun tunnuskuvan, nousi keskeiseksi osaksi kollektivismia ihanoivaa neuvostokulttuuria. Toki bolševikkien keskuudessa kannettiin myös huolta ”hamletismista” – päättymättömästä hautomisesta vallankumouksellisen toiminnan sijaan. Tästä huolimatta esimerkiksi kirjoittajapiirin oppilaita kehoitettiin pitämään päiväkirjaa. Monille päiväkirjan alkuperäinen funktio olikin kirjoittamisen harjaannuttaminen, ei-venäläisille jopa kielitaidon parantaminen.

Hellbeckin kirjan tiiveintä antia on sen alkupuoli, joissa hän esittää pääväitteensä Stalinin ajan ihmiskuvasta, bolševikkien näkemyksistä päiväkirjoista sekä erittelee kirjoittamisen ideaaleja päiväkirjureiden näkökulmasta. Tätä seuraa neljä tapausesimerkkiä. Näitä tarkemmin tarkasteltavia päiväkirjoja yhdistää kaikkia kirjoittajansa halu sisäiseen muu-

tokseen joka sallisi heidän tulla osaksi kollektiivia. Sen sijaan kirjoittajien taustoista riippuen tiet muutokseen ovat hyvin erilaisia. Hellbeck ei ohita päiväkirjojen intiimeintäkään antia, vaan osoittaa kuinka perhesuhteet, rakkaus sekä ruumiillisen kivun ja kaipuun kokemukset kietoutuvat osaksi sosialistisen minän luomisprosessia. Hellbeck kuvaa myös joksikin päiväkirjan materiaalisesta historian: millaisiin vihkoihin ennen ja jälkeen vallankumouksen kirjoitettiin ja millaisia merkityksiä kullekin päiväkirjalle on arkistointivaiheessa annettu. Päiväkirjan kirjoittamisen konventioista Hellbeck ei alkulukujen jälkeen kuitenkaan tuo enää esiin juurikaan uutta, sen sijaan aikaisemmin erillisinä artikkeleina julkaistut luvut kärsivät välillä lievästä toistosta.

Vanhempien historioitsijoiden kritiikkiä neuvostosubjektuuden tutkimuksen teoreettisuudesta Hellbeck ei mielestäni ansaitse, erityisen teoreettinen kirja ei ole. Lopultakin Hellbeck lähestyy päiväkirjoja melko perinteisesti lähteenä eri ihmisryhmien kohtaloihin 1930-luvun Neuvostoliitossa ja *Revolution on My Mindia* voikin suositella myös yleisesitykseksi Neuvostoliiton 1930-luvun historiasta. Sen sijaan päiväkirjojen poetiikasta tai neuvostokielen vakiintumisesta kiinnostuneiden on vielä jäätävä odottamaan filologien kontribuutioita. Venäjänkielentaitoista lukijaa harmittaa erityisesti että lainaukset päiväkirjoista annetaan vain englanniksi, avaintermistäkään Hellbeck antaa vain harvoin venäjänkielisen vastineen. Myös kaunokirjallisuuden (mm. Tšernyševski ja Gorki) vaikutus päiväkirjoihin ja niiden kirjoittajien käyttäytymiseen Stalinin aikana on aihe, jota Hellbeck käsittelee vain ohimennen.

Hellbeckiä teoreettisempi, monitieteisempi ja tulkinnoissaan lennokkaampi on toinen nuori

neuvostosubjektuuden tutkija Igal Halfin. Myös hänen aineistonsa on heterogeenisempi – ehkä liiankin. Kirjassaan *Terror in My Soul. Communist Autobiographies on Trial* (2003) Halfin tarkastelee puoluejäsenyyshakemusten liitteeksi kirjoitettuja omaelämäkertoja, oppositioon kuulumisesta syytettyjen kuulustelupöytäkirjoja, yliopisto-opiskelijoille tehtyjä kyselyitä, pettureiksi leimattujen itsemurhaviestejä, sekä 1920- ja 30-lukujen tutkimus- ja kaunokirjallisuutta. Näistä lähteistä hän rakentaa ”kommunistisen sielun hermeneutiikan”, tavan jolla tosivallankumoukselliset erotettiin sellaista esittäneistä. Halfinin mukaan bolševikkien maailmankatsomus ei ollut lainkaan niin tieteellinen kuin mitä he väittivät, vaan itse asiassa etikan – hyvän ja pahan kysymysten – läpäisemä. Ihmisten kertomusten itsestään nähtiin paljastavan heidän luonteensa ja moraalinsa. Halfin puhuu ”kommunistisesta eskatologiasta”, jonka mukaan luokaton yhteiskunta koittaa kun kaikki pahat sielut on eliminoitu. Nykyhetki ja nykyinen ihmiskunta eivät olleet arvokkaita itsensä, vaan raaka-aineena uuden ihmisen luomiselle. Kaikkialle ulottuva itsensä epäilemisen velvoite osaltaan mahdollisti järjestelmän väkivaltaisuuden.

Vanhojen venäläisten repressiökäytäntöjen jatkumisen sijaan Halfin kuitenkin haluaa painottaa moderneja itsen muokkaamisen käytäntöjä joita neuvostojärjestelmä lanseerasi. Hänen mukaansa bolševikkien myötä Venäjällä siirryttiin alueiden hallitsemisesta väestön ja yksilöiden hallintaan. Hellbeckin tavoin myös Halfin korostaa stalinismin yksilökeskeisyyttä. Valtavasta määrästä huolimatta pidätykset ja teloitukset dokumentoitiin huolellisesti, syytettyjä kohdeltiin yksilöinä ja tunnustuksella oli keskeinen osa oikeuskäytännöissä. Puhdistusten pääkohde löytyi sisältä, puolueen

jäsenistä. Siksi Halfinin mukaan Neuvostoliittoa tulisi verrata enemmän inkvisitioon kuin kansallissosialisteihin.

Yksilöllisyys oli kuitenkin kollektiiviin ja tulevaisuuteen suuntautunutta. Esimerkiksi omaelämäkertoissa piti pelkän kronologian sijaan osoittaa ymmärtäneensä elämänsä tarkoituksen. Tärkeintä puhtauden osoittamiseksi oli bolševikiksi ”kääntymisen” vakuuttavuus: oliko kandidaatti osoittanut hengen lujuttua kääntymällä ensi tilaisuuden tullen, vai löytyikö hänen historiastaan merkkejä epäilystä, epäitoudesta tai opportunismista. Oikeudenkäynneissä syyllisyys ratkaistiin selvittämällä syytetyn itseyemmärryksen kautta oliko kyseessä kokemattomuuden tiliin laitettavissa oleva väliaikainen epäily vai vastavallankumouksellinen toisinajattelu.

Halfinin lähestymistapa on Hellbeckiä rohkeampi. Hänen käsiteapparaattinsa vilisee niin marxismiin, kristinuskon, Foucault'n kuin psykologian sanastoa. Eriytyisen runsaita ovat uskonnolliset ja raamatulliset vertaukset – Halfinin neuvostokommunismi on eskatologista ja messiaanista, sillä on omat evankeliuminsa ja tärkeintä on sielujen puhtaus. Aina ei ole ihan selvää, mikä on se omaelämäkerta josta hän puhuu. Sielua lähestytään välillä koko elämän kattavan tarinan, välillä vain yhden kirjeen (itsemurhaviestin) kautta. Välillä äänessä ovat viranomaiset, välillä taas romaanin kertoja kuvaa fiktiivistä henkilöahmoa.

Uusi koulukunta on herättänyt keskustelua myös tieteellisten lehtien sivuilla. Aiheesta kiinnostuneiden kannattaa tutustua ainakin *Ab Imperion* numeroon 3/2002, jossa Hellbeck ja Halfin selostavat tarkemmin teoreettisia lähtökohtiaan ja suhdettaan historianantutkimuksen perinteeseen. Tutkijakollegoiden arvioissa ei kiistettä lähestymistavan he-

delmällisyyttä, mutta listataan lisätutkimuksen paikkoja.

The Russian Reviewn (60:3, 2001) neuvostosubjektiudelle omistetussa foorumissa Eric Naiman peräänkuuluttaa kielen ottamista vieläkin vakavammin. Olivatko puhuvat subjektit todellakin aktiivisia toimijoita, vai puhuivatko he niin kuin kieli halusi heidän puhuvan? Näemmekö näissä teksteissä subjektit niiden koko monimuotoisuudessaan vai vain heidän yrittäessään olla mahdollisimman neuvostolaisia? Olivatko itsestä kirjoittamisen ja puhumisen käytännöt kuitenkin kontrollin muoto? Neuvostoliitossa ideologia oli vieras kieli joka tuli opetella. Kaunokirjallisuudesta esimerkkejä neuvostokansalaisten hämmennyksestä uusien diskurssien edessä ja yri-tyksistä hallita niitä löytyy muun muassa Isaak Babelilta ja Mihail Zoštšenkolta. Andrei Platonovin proosassa neuvostokieli on jo saanut ylivallan alamaistaan. Myös Aleksandr Etkind (*Kritika* 6:1, 2005) näkee ongelmia subjektin ja diskurssin suhteessa. Vaikka tekstit olisivatkin subjektin autenttisia ilmauksia, ne eivät ole

vapaan valinnan tulosta. Etkind myös peräänkuuluttaa Foucault'n sijaan tarkastelemaan Nietzschen suoraan vaikutusta bolševikkien uuden ihmisen luomisprojektiin, sekä muistuttaa Halfinia Nikolai Berdjajevin kirjoituksista marxismien eskatologisesta luonteesta. Historioitsijoiden ja kirjallisuudentutkijoiden yhteistyölle on selvästi tilaus.

Sekä Naiman että Etkind esittävät myös eettisiä kysymyksiä. Luemmeko me totalitarismista sen minkä se itse haluaa meidän lukevan? Antaako uusi koulukunta liian ruusuisen kuvan elämästä Neuvostoliitossa, vähätteleekö se Stalinin kauden julmuuksia? Mutta loppupelissä neuvostosubjektiuden tutkijoiden tarjoama näkökulman vaihdos on myös eettinen teko. Tilastoissa yksi ihminen on aina pyöristettävissä ja kadotettavissa osaksi massaa. Halfinin ja etenkin Hellbeckin kirjat tarjoavat mahdollisuuden yrittää ymmärtää, miltä tuntui olla neuvostokansalainen 1930-luvulla.

Ulla Hakanen

Venäläinen moderni

Modernisation in Russia since 1990. Markku Kangaspuro, Jeremy Smith (eds). Helsinki: SKS, 2006.

Modernisaatio ja Venäjä on aihe, joka ei menetä ajankohtaisuuttaan vaikka teemasta on kirjoitettu vuosikymmenten aikana paljonkin erilaisia tulkintoja, mm. Talcott Parsonsin toimesta. Modernisaatio on useimmiten tulkittu yhteiskunnan kehitykseksi teollistumisen, urbanisaation, elintason nousun, maaseudun ja kaupungin erojen kaventumisen ja keskiluokkien kasvun myötä. Silmäääränä tässä prosessissa

on yleisimmin ollut Amerikka, tuo kaiken uuden ja innovatiivisen kehto – puhuttiinhan vanhan mantereen ja Amerikan eroista, uudessa oli se kaikki edistys ja hyvinvoinnin kasvu, vanhassa taas konservatismi, sosiaaliset ongelmat ja ristiriidat. Venäjän suhde tähän moderniin on ollut vähintäänkin haastava. Ennen vallankumousta modernisaation mittari oli Eurooppa, Neuvostoliiton johtajille taas Amerikka oli paitsi suurin uhka, myös eräänlainen ”roolimalli”, joka piti paitsi tavoittaa, myös ohittaa – monilta osin sen omilla aseilla. Neuvostoliiton romahduksen jälkeen